

Murdoch over het belang van kunst

De Britse schrijfster en filosofe Iris Murdoch (1919-1999) heeft zich uitvoerig verdiept in Plato's opvattingen over kunst en verbeelding en de verhouding daarvan tot het filosofische streven naar kennis en inzicht. Volgens Murdoch moeten Socrates' gesprekken, of Plato's onderricht, niet worden opgevat als een scholing in zuiver cognitieve, rationele analyse. De kennis die we in gesprekken opdoen is veel persoonlijker en literairder van aard, en daarmee rijker en omvattender dan de rationele kennis van de wetenschap. Dat impliceert dat, om uit Plato's grot te kunnen klimmen en filosofische inzichten te verwerven, er in de dialectiek een plaats moet worden ingeruimd voor datgene wat niet (onmiddellijk) in woorden is uit te drukken, het poëtisch argument, dat een veel grotere plaats inneemt in de filosofie dan denkers hebben willen geloven.¹

Volgens Murdoch is het centrale probleem in het hedendaagse denken over moraal en ethiek dat alle redelijkheid wordt afgemeten aan het wetenschappelijke model, aan een begrippenkader dat onpersoonlijk en universeel wil zijn in zijn exactheid. Daardoor wordt moreel handelen gereduceerd tot een onpersoonlijk vermogen, namelijk rekening kunnen houden met relevante feiten en redenen om te handelen. Persoonlijke of niet-rationele elementen spelen er geen rol in. Tevens worden individuen en groepen beschouwd als onafhankelijke hoog rationale wezens, die in staat zijn om in vrijheid hun redenen te kiezen en ernaar te handelen. Noch hun houding, noch de kwaliteit van hun bewustzijn, noch de manier waarop ze met emoties omgaan, zijn van belang voor morele reflectie. Integendeel, het is juist dit soort objectiviteit, het kunnen afzien van persoonlijke en gevoelsmatige bijzonderheden, die in het morele denken wordt vereist. Daarmee wordt het individu in feite gereduceerd tot een pure wilsact, opererend in een volledig isolement, en bijgevolg ten prooi aan een gevoel van leegte, dat ofwel gezien wordt als teken dat we vrij zijn in het kiezen van onze redenen, zoals de Kantianen doen, ofwel als bewijs dat er helemaal geen uiteindelijke redenen zijn, zoals de existentialisten doen. Als gevolg daarvan is de taak van de filosofie zelf, het onderzoek van de menselijke natuur en het goede leven, gereduceerd tot

een specialistische intellectuele activiteit, namelijk het vinden van 'een verzameling termen waarin de hoogste waardeoordelen zo helder mogelijk kunnen worden uitgedrukt'.²

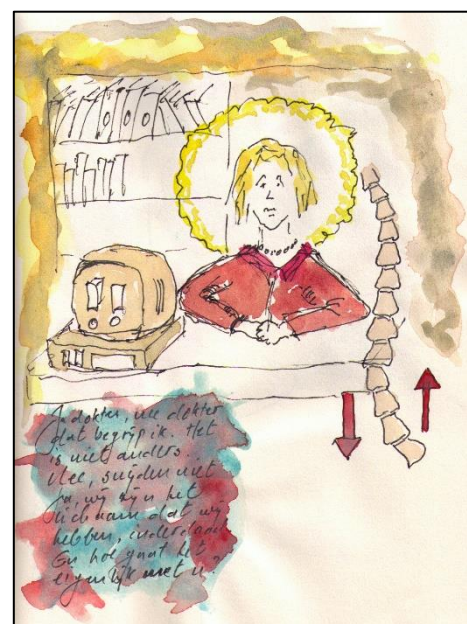
Murdoch is van mening dat dit beeld van de morele rede principieel onjuist is. De redelijkheid van het morele denken kan niet worden afgemeten aan het wetenschappelijke model. Noch kan een onderzoek naar wat redelijk is, bijvoorbeeld in een socratisch gesprek, beschouwd worden als een wetenschappelijk of puur verstandelijk onderzoek. Het idee dat de werkelijke problemen van het menselijk leven of onze diepe vermoedens over het doel van het bestaan

beschreven kunnen worden in de onpersoonlijke en algemene terminologie van de wetenschap is zelf een misvatting. Die taal is eenvoudigweg niet geschikt om de werkelijke problemen te behandelen. Weliswaar vereist een toenemende opheldering van de werkelijkheid, zoals verbeeld in Plato's grotmythe, de ontwikkeling van een steeds grotere precisie in begrippen en waarnemingen, een steeds grotere nauwkeurigheid zowel in het zien van de feiten zoals ze werkelijk zijn, als in het onderscheiden van de regels en principes die daarbij in het geding zijn. Maar die nauwkeurigheid is – in alle onderzoeken die niet over een zuiver wiskundig of wetenschappelijk thema gaan, dat wil zeggen, in zowat alle socratische gesprekken – niet alleen een verstandelijke, intellectuele precisie. Zij is eerst en vooral een morele of emotionele precisie. Intellectuele precisie, zien wat er te zien valt, is in veel gevallen pas mogelijk bij emotionele precisie, bij juiste aandacht, dat wil zeggen wanneer je in staat bent de dingen te bekijken met een 'passende, liefdevolle blik', zoals Murdoch het noemt.³ Alleen dan kunnen we een persoon nauwkeurig zien, of een situatie, een reeks gebeurtenissen, een probleem waar mensen bij betrokken zijn, wanneer we ze bekijken met een passende, liefdevolle blik. Het zuiver wetenschappelijke, objectieve gezichtspunt is daartoe ten enenmale ongeschikt. Het mist de juiste emotionele betrokkenheid.

Om een persoon te kunnen zien zoals hij werkelijk is, zullen we de aard van onze persoonlijke betrokkenheid moeten onderzoeken, de vele manieren waarop we emotioneel gehecht zijn aan iemand of aan een situatie, onze talloze particuliere wensen en verlangens, ambities en angsten, kortom, de hele 'beschermlaag van zelfverheffende dromen en opbeurende fantasieën die ons verhindert te zien wat daar buiten ons is'.⁴ Moreel denken is een vorm van realisme en de voornaamste vijand daarvan zijn onze persoonlijke fantasieën. Het vermogen de werkelijkheid waar te nemen, te zien wat werkelijk waar is, bereik je niet door die fantasieën te ontlopen, of door gevoeligheden te negeren, emoties en gehechtheden te ontkennen, maar juist door ze onder ogen te zien, ze te gaan begrijpen en ze uit te balanceren.

De vraag is natuurlijk hoe je dat doet in een gesprek, hoe je een niveau dieper komt en doordringt tot de kern van de zaak, hoe je verder reikt dan de beschermlaag van persoonlijke fantasieën en het ordenen van schijn.

Murdoch geeft daarop als antwoord, net als Nelson, dat wij ergens diep van binnen een beeld van volmaaktheid in ons meedragen, een maatstaf van voortreffelijkheid die ons raakt en inspireert 'omdat hij ons liefdevol maakt in het deel van ons dat het meest verheven is'. Socrates' vraaggesprekken waren er altijd op gericht zijn gesprekspartners die oorspronkelijke kennis te laten herinneren. Je kunt dat vergelijken met kunst, zegt Murdoch: 'De echte kunstenaar is trouw

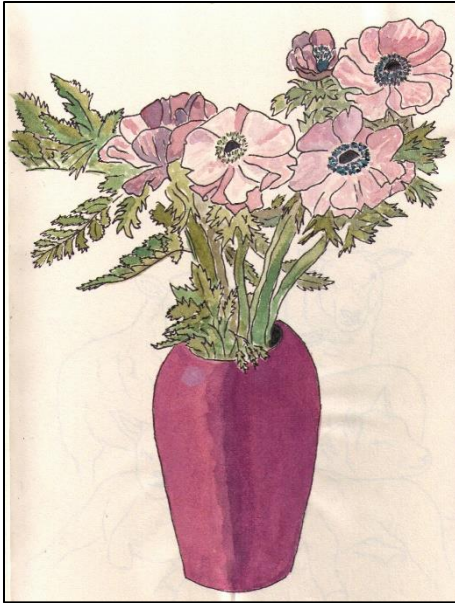
aan een beeld van volmaaktheid waaraan hij steeds opnieuw zijn werk ijkt.⁵ Op dezelfde manier veronderstelde Socrates dat wij een idee van volmaaktheid bezitten, hoe duister of onhelder ook, een maatstaf van voortreffelijkheid, excellentie of deugd. 'Er bestaat een morele werkelijkheid,' zegt zij in navolging van hem, 'een werkelijke, ofschoon nooit te verwerklijken norm.' Die norm geeft je een beeld van de ontwikkeling die je voor je hebt, van hoe verder te gaan in de richting van het ideaal. Morele vooruitgang is een oneindig streven naar perfectie, naar het bijshaven van de persoonlijkheid, een herijken of herdefiniëren van het eigen bestaan, de eigen identiteit, aan de hand van deze maatstaf van volmaaktheid.⁶

In een socratisch gesprek kan die maatstaf geïntroduceerd worden door na te gaan wat in een specifiek geval de zogenaamde kardinale deugden inhouden. Werken met deugden, excellenties of voortreffelijkheden helpt om 'bepaalde mistige gebieden in onze ervaring toegankelijk te maken voor onderzoek.'⁷ Zij genereren een rijk en veelkleurig vocabulaire om aspecten van deugdelijkheid te benoemen.

Moreel denken kan niet goed worden weergegeven in onpersoonlijke taal, zegt Murdoch. Het is iets heel persoonlijks, veel persoonlijker dan het gemeenschappelijke taalgebruik suggereert. Ook in een socratisch gesprek zit de precisie die we nastreven niet enkel in de woorden die we gebruiken, maar vooral in wat die woorden niet uitdrukken: de kwaliteit van je aandacht, van je morele gevoel of inspanning, of je met een 'passende en liefdevolle blik' kunt kijken of niet. 'Woorden kunnen ons misleiden, want zij kunnen gelijk blijven terwijl de begrippen veranderen'. Bijvoorbeeld, 'we hebben een ander beeld van moed als we veertig zijn dan toen we nog twintig waren. Er vindt een proces van verdieping of althans complicering plaats.' Het is dit verdiepende en complicerende proces dat een socratisch gesprek probeert uit te lokken. 'Kennis van waardebegrippen heeft als het ware te maken met het begrijpen van diepte.'⁸

Daarom is er, om inzicht te krijgen in een begrip als vrijheid, autonomie, of een andere van die klassieke filosofische knopen, ook iets heel anders vereist dan een definitie, of het kunnen opnemen van het begrip in een regressief syllogisme, die meestal beschouwd worden als de belangrijkste kenmerken van Plato's hogere trappen op de ladder van kennis (dianoia, noësis). Want een definitie en een syllogisme kunnen volledig voorbijgaan aan het hart van de zaak, de essentie van de te onderzoeken kwestie. 'Morele taal gaat over een werkelijkheid die oneindig veel complexer en gevarieerder is dan die van de wetenschap en daarom onvermijdelijk vaak eigzinnig is en ontoegankelijk,' stelt Murdoch. Zolang we geen toegang vinden tot die eigzinnige, zeer persoonlijke laag, blijven onze morele woorden en beweringen leeg en levenloos en krachteloos. Zij kunnen ons niet inspireren ons leven naar hen te richten. De gedachte dat we simpelweg door redelijk te zijn en morele taal te bezigen de werkelijke betekenis van morele begrippen zouden kunnen peilen is een illusie. Zelfs als we een consensusdefinitie vinden in een gesprek, is het maar de vraag of we de werkelijke betekenis hebben getroffen.

Als dit waar is, als een onderzoek van waardeoordelen of van de morele rede zo'n subtiele aangelegenheid is, wat kun je dan doen in een gesprek om de deelnemers die laag

van zichzelf te laten onderzoeken – wat nu juist in een socratisch onderzoek van deugd en voortreffelijkheid vereist wordt? Op dit punt wijkt Murdochs interpretatie af van die van veel andere platonisten: om boven de schijn te kunnen uitkomen, om verder te komen op de ladder van kennis moeten we niet wetenschap maar kunst als ons voorbeeld nemen. In plaats van alleen te zoeken naar regressieve syllogismen, naar regels, principes en definities zullen we ook moeten zoeken naar beelden, verhalen en metaforen die ons kunnen raken en bezielen. Beelden zijn ideeën geformuleerd in concrete in plaats van abstracte, algemene termen. Zij kunnen een subtiele, delicate perceptie laten zien van een kwestie of een

situatie, zij kunnen cruciale aspecten verdichten tot een prikkelende voorstelling van morele verbeelding. Het vinden van juiste beelden is het doel van kunst. Anders dan wetenschap streeft kunst niet naar abstracte, universele, gefixeerde en theoretisch onderbouwde beweringen, zoals een definitie of een regressief syllogisme. Kunst streeft naar een ander soort precisie, naar ‘concrete universalia’, een scherpe waarneming van relevante details en een vormgeving daarvan die ons treft en aanspreekt. Alleen kunst beschikt over zowel de verstandelijke als de gevoelsmatige subtiliteit om ons diepgaand te beïnvloeden. Alleen kunst kan de morele rede de juiste emotionele precisie geven en filosofie tot een geschikte methodiek maken om deugd en voortreffelijkheid te onderzoeken. Alleen kunst maakt ruimte voor de werking van het onzegbare. ‘Kunst,’ zegt Murdoch, ‘beweegt zich, net als filosofie (volgens Plato), in de ijle lucht die we ademen net voorbij wat er wordt gezegd.’ Kunst en morele reflectie zijn uit dezelfde grondstof gemaakt. ‘Zij zijn in wezen hetzelfde. Het wezen van beide is liefhebben. Liefhebben is de waarneming van het individuele. Liefhebben is de extreem moeilijke realisering dat er iets anders bestaat dan jijzelf. Liefde, en dus ook kunst en ethiek, is de ontdekking van de werkelijkheid.’⁹

¹ Deze tekst is eerder opgenomen in hoofdstuk 9 van Het poëtisch argument.

² Iris Murdoch, *Existentialists and mystics: Writings on philosophy and literature*, Penguin 1997, 335.

³ *Ib.* 313, 317.

⁴ *Ib.* 348.

⁵ *Ib.* 350.

⁶ *Ib.* 324.

⁷ *Ib.* 346.

⁸ lb. 326-8.

⁹ The fire and the sun, 461, XIV.